

יהודה מוריאל / תל-אביב

הצורך במיתודיקה לחינוך דתי

(א) מ ב ו א

למרות המאמצים הרבים המושקעים כארץ ובגולה בביסוסו של החינוך הדתי, לא נעשה עדיין כל נסיון לקבוע את ההלכה הפיידאגוגית, אשר תשמש יסוד למעשה החינוכי-הדתי ותתווה לפניו דרך ברורה. תורת החינוך הכללית הפכה בימינו מדע חשוב ושדה מחקר חיוני לגבי כל מחנך המעוניין בתיקונו של החינוך ובשיכלולו. אולם אין עדיין כל התחלה לגיבוש כל שהוא בתורת החינוך הדתי, ובמיתודיקה להוראה דתית. ואמנם יש המתייחסים מראש בשלילה לגבי כל נסיון של מחקר שיטתי בתורת החינוך הדתי. במידה מסוימת רואים הם בכך חילול הקודש. החינוך הדתי — אומרים — הריהו כולו קודש, הנובע מהמארז הפנימי שבנפש, וכיצד נורידנו ממרומי הקדושה אל סבך ההגדרות והחקירות הסיבתיות, בדומה לכל מדע אחר? חשש זה בטעות יסודו.

תורתנו לא בשמים היא ולא מעבר לים, אלא כולה מבוססת על קיום מצוות. קיום מצוה זהו דבר ממש, הדורש — וגם מאפשר — את בירורו. זהו דבר הנובע מחוקיות פסיכולוגית; אין הוא תלוי ברגש בלבד, אלא — בעיקר — בחיזוק הרצון ובעומק ההכרה. ומכיון שלפנינו בעיה ממשית של עיצוב הרצון, הרי מחובתנו לבדוק היטב את הדרך החינוכית ולהתוותה מראש כהלכה למעשה. אכן יש הדוחים את הטיפול בתיאוריה של החינוך הדתי מטעמים אחרים. טוענים, למשל, כי אין זו בעיה מיוחדת בכלל. כשם שברור הדבר, שיש לתנך את הילד ולמדו נימוסים ומנהגים טובים — כן עלינו להרגילו לקיום מצוות, ואין לנו לסבך את הדבר בהגדרות מיותרות. ולעתים קרובות נשמעת הטענה בהיפוך גמור: בעית החינוך הדתי קשה היא ומסובכת במידה כזאת, עד שאין להעז ולגשת לסיכום כל שהוא. בין כך ובין כך הננו מסתמכים עד עכשיו בחינוך הדתי על מסורת ועל אימפרוביזאציות. כדוגמה לכך כדאי להזכיר את העובדה התמוהה, שברוב הסמינארים הדתיים אין עד היום מסגרת מיוחדת וקבועה למחשבת החינוך הדתי. ההנחה היא בודאי, כי המאור שבתורה, כאשר היא נלמדת ברוח המסורת, יחזיר למוטב ויעצב את דמותו של המחנך הדתי. ואמנם כוונתם כתיקונם, כאשר האיירה בבית וברחוב היתה ספוגה כולה יראת שמים, לא הורגש כלל הצורך במחשבת תכנון ובקביעת כללים מיתודיים.

הדרך הסלולה בהוראת התורה, כפי שלמדוה ולימדוה אבותינו, העמידה תלמידי דים רבים וקירבה אותם לעבודת הבורא. אולם בינתיים נפל דבר בעולמנו היהודי. אשיותיה של הפרהסייה הדתית נודעו. ואוירה בבית וברחוב אינה מחנכת לאהבת תורה וליראת שמים. לכן תהיה זאת התחמקות מסוכנת, אם נרצה להסתפק בדרכים ישנות ונעלים עין מקוצר ידנו. כמו כן יש לקבוע בבירור, כי הכרתו הדתית של המחנך היא אמנם תנאי הכרחי לחינוך הדתי הניתן על ידו, אך לא תנאי מספיק. השפעתה של האשיות הדתית יכולה להיות גדולה עד מאוד אך אין בה משום פתרון, בשעה שהנוער המתחנך נתון בסבך הלבטים והספיקות. כאן דרוש לעתים קרובות המפתח הישיר ללבו של הנוער, וכן הידיעה כי צד להשתמש בו. האימפרוביזציה של מורה זה או אחר, אשר הצליח בשעת רצון לעורר חויה עמוקה בלב תלמידו, אינה יכולה לשמש לנו נקודת יסוד מיתודית. אימפרוביזציה תלויה בכשרון. ויותר מזה — היא תלויה באיתערותא דלעילא. אולם על כך אי אפשר לבנות שיטה, אשר תפעל בכל יום ובכל שעה אצל רבבות ילדים ואלפי מורים.

(ב) מטרות

בשעה שאנו באים לקבוע שיטת חינוך ושיטת לימוד בכל מקצוע שהוא — עלינו להגדיר מקודם את המטרות הישירות, שאנו שואפים להשיגן באותו המקצוע. הגדרה מעין זו דרושה לנו גם בתורת החינוך הדתי. ואף על פי שהתכלית הסופית ברורה כאן יותר מאשר בכל מקצוע אחר, והיא — לחנך יהודים יראי ה', אוהבי תורה ומקיימי מצוותיה — עלינו בכל זאת לנתח תכלית זו לחלקיה השונים, ולראות מה הם התפקידים הישירים העומדים לנגד עינינו בחינוך הדתי.

בתורת ההוראה בכלל מבחינים אנו, כידוע שלשה תפקידים: המטריאלי הפורמלי והחינוכי, ובמלים אחרות: ידיעה, מחשבה ועיצוב האופי. באופן מקביל לכך, אולם תוך שינויים מסוימים, צריכים אנו לקבוע שלשה תפקידים בתחום החינוך הדתי בבית הספר: התפקיד המעשי, הלימודי והתפקיד החינוכי של קניית רגש.

התפקיד המעשי הוא ברור למדי, וכשמו כן הוא: לימוד מצוות התורה לשם קיומן הלכה למעשה. לא במקרה אנו מקדימים את התפקיד המעשי לשני התפקידים האחרים. מאז עמדו רגלינו על הר סיני — הקדמנו נעשה לנשמע. זהו סוד חיוניותה ורזו כוחה של היהדות כתורת חיים — תורת המעשה. ההבדל בין תורת ישראל לבין תורות אחרות הוא בזה, שתורתנו אינה משקיפה על קיום המצוות כעל מעשה סמלי בלבד, המשמש רק אמצעי גילוי לאמונה השוכנת בלב; אלא מצוות התורה הן המצוות אשר יעשה אותם האדם — וחי בהם; כלומר, יש לו למעשה המצוות כשלעצמו ערך מהותי; הוא אינו בא

רק כאקט הנובע מהגישה הנפשית, אלא גם כאקט המוליד את השינוי בנפש. לפיכך צריך מעשה המצוה לעמוד בראש דאגתו של החינוך הדתי. בהתאם לזה הכלל אנו מקדימים את חינוכו של הילד לקיים מצוות לפני הגיעו לכלל חינוך דתי עיוני. המושג "קטן שהגיע לחינוך" אין פירושו — קטן שהגיע לכלל הבנת המצוות, אלא — קטן שאינו צריך יותר לאמו והגיע לכדי יכולת עשיית המצוה.

מסקנה זו כשלעצמה כבר מעמידה את בעיית החינוך הדתי באורה הנכון: זוהי בעיית הסביבה החינוכית שבה חי הילד. זוהי קודם כל בעיית האוירה של קיום המצוות בבית ההורים. ואמנם אין לנו להשלות את עצמנו בנידון זה. דלים מאוד הם הסיכויים להצלחת החינוך הדתי, כאשר הסביבה הדתית בכללה, וכן האוירה של קיום מצוות בבית, אינה קיימת; או — גם אם היא קיימת — אין בה ההקפדה הדרושה ואינה מספקת כדי להשריש את קיום המצוה באופיו של הילד. אולם למרות עובדה זו המגבילה אותנו — אין אנו פטורים מלחפש שיטת חינוך נכונה והזדמנות לקיום מצוות אף במסגרת בית הספר. רבים הפ הדינים, שביית הספר יכול לסמוך בהם נעשה לנשמע, נזכיר רק דיני תפילין, ותפילה, דיני ציצית וקריאת שמע, דיני נטילת ידים לסעודה וברכות הנהגין; והרי גם במצוות שבין אדם לחברו יש לנו כר נרחב לקיימן הלכה למעשה, כגון: דיני השבת אבדה, עדות אמת, הימנעות מרכילות ומלשון הרע וכיו"ב. בכל אלה יש לשים את הדגש בקיום המצוה, על כל הדיוק שבה, ולא כפי שמקובל בבתי הספר (ואף בבתי הספר הדתיים) כנימוס וכדרך ארץ בעלמא.

אכן עם כל חשיבותו של התפקיד המעשי בחינוך הדתי, הבא לנטוע הרגלים קבועים לקיום מצוות, לא תיתכן הצלחתו של זה החינוך, אם לא תוקדש תשומת לב מספקת לשני התפקידים האחרים: הלימוד המפורט והחוויה הדתית. יש החושבים גם בימינו, כי קיום המצוות בבית ובסביבה בכללה — מספיק (יותר נכון: מוכרח להספיק...). הואיל וממילא אין תועלת בהכוונה מילולית, זוהי לדעת, טעות חמורה ומסוכנת. יש בידינו הוכחות מספיקות, כי קיום המצוות בלבד, ואף אם הוא שלם ומטביע את חותמו על הסביבה בכללה (כגון ההתיישבות הדתית לצורותיה השונות), אין בו כל ערובה לחינוך דתי ממשי, אם אין הוא מלווה העמקה לימודית ואטמוספירה חינוכית. והסיבה לכך ברורה אף היא: אותו המושג "סביבה חינוכית", שהוא חיוני כל כך לגבי כל חינוך שהוא, אינו מצטמצם יותר בסביבתו הקרובה של הילד, אלא הוא כולל כיום את המתהווה בעולם כולו. ומאחר שהעולם הזה בו אנו חיים — ספוג רוח של כפירה חמרנית ומעורטל לגמרי מהבנה כל שהיא במושג: "חוקי ה'" — הרי למעשה אין לדבר כלל, על "סביבה דתית" טהורה. שום הסגר הרמטי מפני רוחות הפרצים מבחוץ לא יועיל כאן. רק דרך אחת לפנינו — חיסון אישיותו של הילד ועיצוב רצונו מבחינת ההכרה וההרגשה כאחד, למען יוכל לשחות גם נגד הזרם. חיסון זה

ייעשה (נוסף על נטיעת הרגלים קבועים של קיום המצוות כנ"ל) בשני ציבורים: הציבור השכלי של הבנת המושגים בדרך נכונה, והציבור האימיצינאלי של החוויה הדתית. לשם כך העמדנו את שני התפקידים הנוספים בחינוך הדתי: העמקה לימודית וטיפוח שיטתי של הרגש הדתי.

(ג) התפקיד הלימודי

המטרה הלימודית כוללת שלשה סעיפים: ידיעה מדויקת בפרטי הדיון, טיפוח הגישה הנכונה להבנת מושגי התורה, נסיון של חדירה לשורשה המיוחד של המצוה.

הסעיף הראשון — בקיאות בידי ישראל — ניתן להשיג בדרך הדידאקטית הרגילה, ואין כאן המקום להאריך. המורה המחונן, היודע להחיות בשיעוריו את החומר הנלמד — יצליח ללא ספק להקנות לתלמידיו גם את החומר המיוחד הזה, ואמנם התפקיד העיקרי כאן הוא בהחייאת החומר, אקטואליזאציה וגילוי היופי שבכל אחד מפרטי המצוות הנלמדות, אכן בלימוד הזה, יותר מאשר בכל לימוד אחר, חל הכלל החינוכי הגדול: כדי להצליח בהחייאת חומר לימודי כל שהוא — דרושה קודם כל קרבתו הנפשית של המורה לחומר הנלמד, ומשום כך דרושים שני גורמים ליעילותו של לימוד דיני ישראל בבתי הספר: כנות ואמנות ההוראה. המטרה הלימודית שבחינוך הדתי היא בכל אופן מטרה מטריאית לית (כמוכחן הדידאקטי), כלומר — ידיעת דיני ישראל על פרטיהם ודיקדוקיהם. נוכח הבורות ההולכת ומשתלטת על הציבור הישראלי בארץ ובגולה נודעת לה למטרה זו חשיבות יתירה, בעיה מיוחדת מהווה כאן: הסדר והספר, התלויים זה בזה, לפי איזה ספר נלמד? מה מוקדם ומה מאוחר? בבעיות המיוחדות הללו צריכה לטפל המיתודיקה להוראת הדינים, הדרושת דיון נפרד — לאור הנסיון בבתי הספר, יחד עם זאת יש להדגיש, כי לא רק כ"מקצוע" מיוחד יינתן החומר הזה. בכיתות היסוד הוא ישולב בנושאים הנלמדים, כחלק טבעי בלתי נפרד מהחומר המקיף את הילד (כגון: ברכות הנהנין לסוגיהן בהתאם לכל אחד מהנושאים: ברכות על הפירות — בנושא "הפרדס" וכיו"ב), בכיתות הבינוניות והגבוהות של ביה"ס היסודי יש להפוך בעיקר את לימוד חמשת חומשי התורה למעין לא אכזב של הכרת דרך החיים הישראלית, והרי זוהי נקודת המוקד, אשר בה ייבחן החינוך הדתי, ואשר בה הוא שונה תכלית שינוי מהחינוך החילוני, לא כספרות קדומה וסיפורים "מעניינים" תוגש התורה ללומדים בבתי הספר שלנו, אלא כתורת חיים, המחייבת אותנו ללכת בדרכיה — דרכי נועם — בכל עת ובכל שעה, החלק המצוותי של התורה צריך איפוא להינתן בצורה מורחבת ואקטואלית, כמקור נצחי שממנו אנו שאובים ולפיו אנו מכוונים את מהלך חינוך.

(ד) הבהרת מושגים

שני הסעיפים האחרים שמנינו במטרה הלימודית, דורשים הרחבה ופירוט יתר. לראשונה הזכרנו את התפקיד של הקניית הגישה הנכונה לחוקי ה' בכללם. וכצעד נוסף — נסיון חדירה לשורשה המיוחד של המצוה הנלמדת. למעשה שלובים הם הדברים ומעורים יחד. הצלחת השלב הראשון היא תנאי הכרחי להצלחת השלב הנוסף. המקום המתאים להשגת המטרות הללו בחינוך הדתי — הריהו בית הספר התיכוני הדתי; אולם בדברים קלים להבנה אפשר יהיה להתחיל בכך כבר בכיתה ז' — ח' שבבית הספר היסודי. קודם כל עלינו לדעת — מה רוצים אנו להשיג בסעיפים אלה של המטרה הלימודית? ועל כך תינתן התשובה הבאה: אחד מתפקידיו העיקריים והקשים ביותר של החינוך הדתי בתקופתנו זאת — הריהו הצורך לצייד את הנוער הדתי ציוד מתחבתי מספיק, למען יליים את המצוות מתוך השקפת עולם ברורה ומוגדרת היטב. הנוער הדתי החי בסביבה משפחתית דתית ומתחנך בבתי ספר דתיים, אף הוא יוכל לשמור על זרע האמונה בקדושת התורה שנורע בלבו — אך ורק בתנאי שנגיש לו את הכלים הדרושים לכך. שתיים הן בעיקר הסכנות האורבות לו לנוער הזה בדרך חינוכו הדתי: יחס הזילזול מצד החוגים החילוניים, אשר איתם הוא בא במגע, וכן עירוב המושגים וחוסר הבהירות בערכי התורה. מתוך שני הפגעים הללו גם יחד צומחת "הביקורת שכתבונה" כלפי קיום המצוות. ובתחום זה — עלינו להכיר בחטא שחטאנו בחינוך הדתי. לא התחשבנו במידה מספקת בכלל הגדול שנצטוינו בו: דע מה שתשיב... ולא כדי לשכנע את האפיקורס מצוים אנו להשיב, אלא — כדי שאנו נדע מהי התשובה. הדגש במשפט הנ"ל הריהו מבחינה חינוכית — בחלקו הראשון: דע (קודם כל אתה בעצמך) מה שתשיב. הדבר שאנו יכולים ואף צריכים לעשותו בנידון זה — הריהו הבהרת המושגים בצורה שאינה משתמעת לשתי פנים, ויחד עם זאת — בלשון המובנת לו לנוער. ודוקא בשטח זה נועד לו לבית הספר הדתי תפקיד ראשון במעלה. מעטים מאוד הם הבתים, אשר נוכל לצפות מהם לעזרה כל שהיא במילוי התפקיד החשוב הזה. זוהי עבודה חינוכית יסודית המוטלת בראש ובראשונה על המחנכים הדתיים בבתי הספר. קשה מאוד להגדיר הגדרות מופשטות — מהי צורת ההבהרה ולשונה, שעליה אנו מדברים כאן. תבוא איפוא הדוגמה עצמה של שיחה כגון זו עם הנוער ותלמדנו על כך.

(ה) דוגמה של הבהרת מושגים בחינוך הדתי (איסורי מאכלות) בכיתה שביעית תיכונית סיפרה התלמידה א' את הסיפור הבא:
 "לפני ימים מספר נודמתי ליום עיון, שבו השתתפו מדריכי תנועות נוער, I ראה מאמרו של צ. אנוך קבובין "החינוך הדתי" הוצאת המחלקה לענייני הנוער, המדור הקתי, של הסתדרות הציונית, ירושלים תש"ח.

וביניהם גם מדריכים לא דתיים. אחרי ההרצאה ישבנו לסעוד. הואיל וחששתי שמא הארוחה אינה כשרה, הוצאתי מתרמילי אוכל יבש ואכלתי. כאשר קמנו מן השולחן, פנה אלי שכני שישב על ידי, והתחיל מתקיפני בשאלות על דבר "המנהג הטפל", שאני שומרת עליו עדיין. כיצד יכול אדם משכיל בימינו — טען הוא לפני — לשמור על מנהגים וחוקים מלפני אלפי שנים ולהיבדל על ידי כך מהחברה? והרי עם התקדמות המדע יכולים אנו לקבוע בדיוק מה הם חמרי המזון המתאימים לו לאדם, וזה צריך להיות קנה המידה היחיד, שיקבע את יחסו של האדם למוזנו. אפשר עוד להבין לרגשותיו המוסריים של האדם הנמנע בכלל מלאכול בשר, אך כל שאר האיסורים נובעים מ"אמונה טפלה" בלבד. השיבותי לו, כי בתורת אדם דתי הריני רואה עצמי מחויבת לשמור את מצוות התורה, הוא דחה את דברי בטענה, שיש בהם משום קביעת העובדה של האמונה (שבעיניו היא נראית "טפלה"), אך אין בהם כל הסבר ממשי. מאז התקיימה השיחה הזאת אני חושבת עליה כל הימים, ויש שמתנגב הספק בלבי — אולי בכל זאת צדק המתנגד? דבריו היו משכנעים מאוד, מאחר שגם לי אין המושגים הללו ברורים, ורק זאת אני יודעת: התורה אסרה עלינו, ולכן אסור לאכול; אך האם זאת היא תשובה מספקת בימינו? "

כתוצאה מסיפורה התפתחה בכיתה השיחה דלהלן: (מ=מורה; ת=תלמידים)
 מ: ראוי הוא הנושא שנקדיש לו דיון ממצה עד כמה שאפשר, והרי כל אחד מכם יכול להימצא באותו המצב המתואר. עליכם לחשוב מהי התשובה שיש לתת במקרה זה.

ת: שמעתי, כי אפשר להסביר את איסורי המאכלות שבתורה מבחינה היגיינית בריאותית. האדם הנוהר מלאכול טריפות ונבילות — שומר בזה על בריאות גופו.

מ: העובדה כשלעצמה — כל הנוהר מלאכול טריפות ונבילות שומר גם על בריאות גופו — עובדה זו בוודאי נכונה, אך אין כאן כל הסברה לכוונת התורה, ולא עוד, אלא מבחינה חינוכית הסברה מעין זו אף מסוכנת. מתוך גישה זו אנו הופכים את תורתנו לספר רפואי רגיל, וממילא יצדק כל אדם, שיעדיף מבחינה רפואית-מדעית את הישגי המדע שבימינו על פני דברים שנכתבו לפני אלפי שנים.

ת 1: לדעתי היתה התשובה שניתנה עלידי החברה א' בשעת מעשה מספקת בהחלט. אין לשאול על אמונתו של האדם. ואם הוא מאמין — הריהו חייב לקיים את מצוות אמונתו.

ת 2: יתכן, כי תשובה זו טובה כשלעצמה, אולם הצרה היא שרבים מבינינו מקיימים מצוות מתוך הרגל בלבד, ולכן אין להסתמך הרבה על האמונה הסתמית. לעתים קרובות אנו שואלים את עצמנו אותה השאלה עצמה ששאל המדריך החילוני את החברה א'. ובמקרה זה — בוודאי שלא תספק אותנו

יהודה מוריאל

התשובה הכללית. האדם המתלבט בנפשו אינו יכול להשתחרר מהשאלה הדוקשת פ ר ט י מ — מדוע עלי לקיים את הצו הזה?

מ: תהיה זאת טעות בידינו, אם נוציא מצוה אחת מבין תרי"ג המצוות ונדון עליה במיוחד מבלי לקחת בחשבון את כלל המצוות שניתנו לנו. תורתנו תורה שלימה היא, והמצוות כולן — מטרה אחת להן. והרי זוהי כוונת הבקיייתא שבה אנו מסיימים כל פרק מפרקי אבות: ר' חנניא בן עקשיה אומר רצה הקב"ה לזכות את ישראל (לזכות, לטהר ולצרף, מלשון זך), לפיכך הרבה להם תורה ומצוות. בתוך הכלל הגדול הזה כלולים גם איסורי המאכלות. גם הם ניתנו כדי לזכותנו ולטהרנו. קראו נא בחוברת של ד"ר ברט "מצוות למה ניתנו",² ותמצאו דברים בפירוט מגמה זו של המצוות.

ת: קראתי את החוברת. ואמנם הדברים עשויים לקרב את האדם להבנת היסוד הכללי שבמצוות ה'. אולם דוקא בעניין המדובר יכולה לחול אי-הבנה. המחבר מביע את הרעיון, כי האיסורים ניתנו, כדי שבאמצעותם יתגבר האדם על יצרו ויעלה אותו לדרגת רצון, כלומר — מעשה במחשבה תחילה. ולכן קשורים האיסורים ביצר האכילה והשתיה המתעורר לפני היצרים האחרים. במקום לשבת ולחטוף אוכל מכל הבא ביד, צריך האדם לבדוק קודם, אם המזון הוא מותר לאכילה, ובוה האופן יתרגל לעכב בעד הדחיפה האימפולסיבית של היצר. זהו בערך הסברתו של ד"ר ברט. והנה דוקא הסברה זו טומנת בקרבה סכנה של גישה בלתי נכונה. כי לפי מסקנה זו יוצא, שלא התוכן והמהות שבאיסור קובעים את יחסנו אליו, אלא צדו הפורמאלי, כגורם מעכב בעד דחיפת היצר. הגורם הפורמאלי אינו מחויב להיות קשור בתוכן מיוחד. האיסור יכול להיות שרירותי, ובלבד שמשם הוא אסור, כדי שהאדם יתרגל להיעצר ולחשוב לפני גשתו לסיפוק היצר. הנני מוצאת, כי גישה זאת יכולה להביא לידי מחשבה ביי-קרתית על פ ר ט י האיסורים, ולידי מסקנה, כי הפרטים אינם חשובים.

מ: בנקודה זו עלי להודות, כי הצדק אתך. מוטב יהיה איפוא להבהיר את עצם המושג מאכלות אסורים, כפי שהוא נמסר לנו בתורתנו. נראה קודם כיצד מגדירה התורה עצמה את הדבר. קראו בספר ויקרא בפרק י"א ובפרק כ'.

ת: בשני המקומות מדגישה התורה: "אל תשקצו את נפשותיכם".

מ: ובכן — לא על שיקוץ הגוף מזהירה התורה, אלא על שיקוץ הנפש. עלינו להבין — שיקוץ הנפש מהו?

ת: עד כמה שניתן לנו להגדיר את המושג נפש — לפי כוונת התורה כאן — הרי המדובר על הצד הרוחני שבאדם, אופיו ומחשבותיו, דמות אישיותו המוסרית. דהיינו הרצון הנובע מההכרה שבאישיות.

2 ד"ר א. ברט, מצוות למה ניתנו, המחלקה לענייני הנוער והחלוץ — המדור הדתי של ההסתדרות הציונית, ירושלים תש"י.

- מ: נכון מאד. ולפי זה — מה מתכוונת התורה לומר בשני המקומות הללו?
- ת: כי האכילה מהדברים האסורים מביאה לידי שיקוץ הנפש. כלומר לידי פגם ברוחניות שבאדם.
- מ: האם מסבירה לנו התורה — כמה וכיצד פוגמת העבירה הזאת בנפשו של האדם?
- ת: לא.
- מ: קראו נא שנית את הפסוקים. האם מעוררים הפרטים בדבר האיסורים את הרושם של מניעה פורמאלית בלבד מלספק את כל תאוות היצר?
- ת: להיפך. הפרטים מוכיחים. כי לפנינו אזהרה מפני המהות הפוגמת, ומכאן ההדגשה "אל תשקצו את נפשותיכם בכל השרץ השורץ ולא תטמאו בהם ונטמתם בם".
- מ: אנו משתמשים במושג: "סימני טהרה" ו"סימני טומאה". כאשר אנו מדברים על סימן — אנו מתכוונים לומר, כי מאחורי הסימן מסתתר תוכן מפורט. הסימן אינו אלא ביטוי חיצוני לתופעה מורכבת יותר.
- ת: איך אפשר לומר, כי אכילת האיסור שהיא נבלעת בגופנו — משפיעה על רוחנו?
- מ: זוהי ללא ספק השקפתה הברורה של התורה. כי ישנו קשר פסיכו־פיסי כזה, ודברים המובלעים בגופו של האדם — משפיעים על רוחו ונפשו. ואף על פי שעצם העובדה הזאת ידועה לנו היטב (נזכור, למשל, את השפעתם של סמים "משכרים" וסמים "מרגיעים" — הרי מהותה של השפעה זו היא למעלה מהשגתנו.
- ת: בזה חזרנו שוב אל הנקודה שהיא "למעלה מהשגתנו"; אולם מה אוכל לענות לאדם האומר, כי אינני מחוייבת להאמין במה שלמעלה מהשגתנו? כל אחד מאתנו מרגיש מה קשה להיאחז במושגים שהם מאתנו והלאה...
- מ: נקח לנו לדוגמה תופעות שהן, כביכול, מובנות לנו. כאשר תפני אל הרופא לרגלי מחלה מסויימת, הוא יציע לך לקבל "תרופה". האם יוכל הרופא להסביר לך גם את המהות הסיבתית של השפעת התרופה?
- ת: נדמה לי, כן.
- מ: זוהי טעות. שום רופא בעולם אינו יודע מדוע וכיצד חומר מסויים משפיע על סוג מסויים של חידקים, וחומר אחר על חידקים אחרים.
- ת: כיצד גילו איפוא את כל התרופות בעולם?
- מ: בדרך נסיונית בלבד. הנסיון היכיה את יעילותה של התרופה במקרה זה של המחלה, אולם הסיבה הרציונאלית של ההשפעה אינה ידועה לנו כלל. ואם בתופעות הגוף, הנחשבות ל"מובנות" — הדבר הוא "למעלה מהשגתנו", בתופעות הנפש לא כל שכן.
- ת: בענין בריאות גופנו הננו יכולים לסמוך לפחות על הנסיון. אולם מי יזכיר

יהודה מוריאל

לג. כי יש ממשות בהוראות התורה על בריאות הנפש ושיקוף הנפש?
 ב: גם כן הנסיון. ורק הבדל אחד קיים כאן. בשעה שאת הנסיון בדברים המותרים
 שים ניתן לראות בגלוי בכל פרט ופרט, הרי את הנסיון במצוות התורה
 ניתן לראות בשלימותה של התורה ומתוך פרספקטיבה היסטורית.
 התוצאה הנסיונית תתקבל כאן מצד אחד מתוך הערכה נכונה של רמת
 המוסר הישראלי לעומת עמי העולם, ומצד אחר — מתוך השוואת הרמה
 ההתנית והמוסרית בעמנו כשהוא דבוק בתורה ובמצוותיה, וכאשר הוא
 מתרחק ממנה.

התלמידה א': במה נסכם איפוא את התשובה שהייתי צריכה לתת לשכני?
 מ: לא התשובה לאדם החילוני היא העיקר בשבילנו. יש להניח, כי אדם הנתון
 במשך שנים בתוך השיגרא החילונית לא במהרה יוכל להפנות את מחשבתו
 לכיוון המושג בריאות הנפש לאור תורת ישראל. אותנו מעסיקה התשובה
 שהיית צריכה לתת לעצמך. וסיכומה של תשובה זו בערך כך: בכל
 העניינים הנוגעים לבריאות גופי הנני פונה לרופא בשר ודם, אף על פי
 שהוא משתמש במסקנות "סטאטיסטיות" בלבד, והתוכן הראציונאלי נעלם
 ממנו. הרי בעניינים הנוגעים לבריאות הנפש עלי לפנות לרופא ששמו —
 תורת ה'. ואם גם לי אינו ידוע הקשר המהותי בין אכילת נבילות וטריפות
 לבין "שיקוף הנפש" — הריני מעריכה בכל זאת בכירור את השפעתן של
 מצוות התורה על דמותו הרוחנית של עמנו. בכל האיסורים הללו, ובמצוות
 בכללן, התורה מדגישה את הקדושה ולא את הבריאות. אין היא מבטיחה
 לנו אריכות ימים בשכר קיום מצוות אלה, כמו — למשל — במצות כיבוד
 הורים, עיקרו של הצו הוא: "אל תשקצו את נפשותיכם... והתקדשתם
 והייתם קדושים". התורה קובעת כאן חוקים לקדושה רוחנית באדם; וכי
 אעז לומר, שיש לנהוג בחוקים אלה בדרך הביקרתית הרגילה?

זוהי התשובה. ובשעה שתעני כך לשכנך החילוני, גם אם הוא אינו מוכן
 לחולל מהפכה בנפשו ולשנות את גישתו החילונית — הרי ייזכח לפחות בדבר
 אחד: כבהירות הכרתך הדתית. ואם הוא אדם בעל כושר מתחבתי, לא יעז
 ללעוג יותר ל"אמונתך הטפלה".

שיחה זו היא אחת מני רבות, שבהן יש לטפל במסגרת החינוך הדתי. גדולה
 התקוה כי הבהרת המושגים היסודיים שבתורה — תועיל הרבה לסילוק אבני
 מכשול בעת צמיחתה של המחשבה הביקרתית.

(1) שורשן של מצוות

הסעיף השני במטרה הלימודית הוא, כאמור, נסיון חדירה לשורשה המיוחד של
 המצוה. לדעתי, יש מקום לכך בחינוך הדתי, ולכן אנו חייבים לעשות זאת.
 האידיאל שאנו שואפים אליו הוא: נטיעת ההכרה בלב האדם, כי כל המצוות

שבתורתנו בין השמעיות, ובין השכליות, בין הפרטים המובנים לנו ובין אלה שאינם מובנים לנו, כולם ממקור אחד ניתנו, ויש לקיים אותן כמצוות ה' וחוקיו. אולם לפנינו ניצבת הבעיה: מהי הדרך המוליכה אל זאת ההכרה? האם נעמיד את התכלית העליונה כמטרה וכאמצעי גם יחד ולא נחפש כאן שבילי חינוך נוחים וקרובים ללבו של הנוער? או — שיש למצוא בכל זאת, ואם גם מבחינה חינוכית בלבד, את הדרך המקרבת את ההבנה ומחבבת את המצוה על האדם? הנסיון החינוכי שבדורנו מחייב אותנו לקבל את האפשרות השנייה. תנאי קודם יש למלא כאן: עלינו להקנות לחניכינו קודם כל את המושגים היסודיים של קדושת הסמל שבמצוות התורה. שיטת ההסברה יכולה להיות כאן כמו בהוראה בכלל, מן הידוע אל הבלתי ידוע, ובמקרה שלפנינו: מן החול אל הקודש. הנוער בדורנו מבין את ערכו של הסמל, והוא מכבד גם את הדיוק המיוחד שבו. מצד אחד ניתן לנו ערכו הממשי של הסמל בעצם העובדה, שהאדם מוכן למסור את נפשו עליו. הדוגמה הקרובה ביותר היא זו של הדגל, אשר — אף על פי שאיננו אלא "מקל וחתכת בד" — נלחמים עליו בני אדם בחירוף נפש. מצד אחר — קל ביותר להסביר את חובת הדיוק שבסמל, על פי דוגמה זו עצמה: אף הנשיא בישראל לא יעז לשנות כמלא גימה מהמידות המדויקות שנקבעו על ידי חוקי הכנסת. אולם בכל אלה יש להשתמש כדוגמה המשברת את האוזן ותו לא. מיד אחר־כך יש לעמוד על ההבדל היסודי שבין סמלים סתם, שבאה עליהם הסכמת ציבור מסויים, לבין הסמל שבמצוות התורה, אשר במהותן הן קדושות, ולא רק בסמליות הפורמלית. ואם בסמלים מוסכמים אנו מדייקים כל כך ומוכנים להקריב את חיינו עליהם, בסמלי הקדושה המתגלית בקיום מצוות ה' — על אחת כמה וכמה.

אכן, גם לאחר שהצלחנו לפתוח פתח בלבו של החניך ולקרבו אל הבנת ערכו של הסמל בכלל, עדיין ישאל השואל: בסמל החילוני ידוע לנו על־פירוב היחס בין התוכן הפנימי הנעלה — לבין הסימן החיצוני הבא להביעו. אולם כיצד אבין זאת בסמלי התורה? כדי להשיב על כך, דרוש, לדעתי, נסיון של חדירה לשרשה המיוחד של המצוה, וגם בזה טובה הדוגמה מכל הגדרה מופשטת.

כדוגמה תשמע לנו מצות ציצית, הגורמת "כאבי ראש" להורים ולמורים כאחד. ושוב יש להדגיש: בכיתות הנמוכות והבינוניות של בית הספר היסודי אין מקום, ואין גם צורך, בהסברה מיוחדת. כאן יספיק הכלל: וראיתם אותו וזכרתם... ולא בהסברה תהא תלויה הצלחת החינוך לקיום מצוה זו, אלא בעקביות ההרגל ובהקפדה עליו מצד הורים ומורים. אולם בגיל ההתבגרות, כאשר הנער מוריד את טליתו הקטנה — גם מתוך כך שאינו מבין את הצורך בה — יש לנקוט בין השאר גם בשיטה של הסברה וקירוב לבבות.

בשיחה עם הנוער על ערכה של מצות ציצית יש להתעכב על המומנטים

הבאים:

(א) המצוה הזאת שייכת לאותם סימני ההוי הישראלי, המהווים עד היום חלק בלתי נפרד מדמותו של העם. הטלית המצוייצת מלווה את האדם בישראל בכל ימי חייו: בשבת ובימות החול, בימי יגון ושמחה, בכל טקס ובכל חגיגה מסורתית, ואף ביום מותו — היא המלווה אותו בדרכו למנוחת עולמים. ובתורת מצוה: מעשית חיצונית וכוללת — הרי זו חולית קשר חשובה מאוד מבחינה לאומית, אחד מסימני ההיכר המאחדים את העם על כל תפוצותיו. משל למה הדבר דומה? לאותו גודד הנושא אתו תמיד את דגלו הלאומי ואינו שומט אותו מידי, ואף לא בהיותו בשבי בארץ נכר. היהודי אשר התעטף בטליתו — הפגין לעיני כל את השתייכותו לעם, גם בשבתו בקרב אומה זרה ועוינת. אין איפוא כל פלא בדבר, שתחיתו של העם בדורנו מצאה שוב את ביטויה החיצוני ההולם ביותר — באותם שני הצבעים הנובעים ממקור מצוה זו: תכלת-לבן.

(ב) מצוה זאת מהווה חוליה חשובה ביותר בשרשרת סמלי היהדות. התורה מנמקת אותה בראיה ובזכרון: "וראיתם אותו וזכרתם את כל מצות ה'", וכן להלן: "למען תזכרו ועשיתם את כל מצוותי". בשני הפסוקים מודגשות כל המצוות, ולכן אמרו: שקולה מצוה זו כנגד כל המצוות שבתורה, ולכאורה תמוה הדבר: מה יש בה במצוה זו המעלה אותה לדרגה גבוהה כל כך? אולם ברור, כי התורה התכוונה לסמל הבא להזכיר, ממילא מתייצבת מצוה זו בשורת הסמלים המעשיים, אשר עיצבו את דמות היהדות, סמלים אלה מקיפים את כל החיים, ואף אותו חלק מן החיים הנקרא בפי אחרים — חיי חולין. חז"ל אמרו: "לא הניח הקב"ה דבר בעולם, שלא נתן בו מצוה לישראל"; יצא לחרוש — "לא תחרוש בשור ובחמור יחדיו"; לזרוע — "לא תזרע כרמף כלאים"; לקצור — "כי תקצר קצירך בשדך" (מצות המתנות לעניים בעת הקציר); לדוש — "לא תחסום שור בדישו"; לאפות — "חלה תרימו"; נטע — "וערלתם ערלתו את פרי"; בנה בית — "ועשית מעקה לגגך"; במזווה — "וכתבתם על מזוזות ביתך"; נתכסה בטלית — "ועשו להם ציצית", ילקוט שמעוני תש"ג. עד כאן אינה מתבאר מצות ציצית אלא כאות זכרון לפי דוגמת שאר האותות שנתן ה' לישראל. אולם העלאת דרגתה של מצוה זו עד כדי היותה שקולה כנגד כל המצוות, מרמזת על תוכנו המיוחד של הסמל, וכאילו באה מצוה זו להזכיר לו לאדם המקיים אותה — את כל חובתו בעולמו, ונכל לגלות משהו מהתוכן המיוחד — לפי הסעיף הבא.

(ג) מצות ציצית ניתנה לנו, כדי שזכור את גדולת הבורא בבריאתו. הבקיאיה כולה נמשלת לבגד, כשם שהבגד חוצץ ומכסה את האדם — כן היא הבקיאיה כולה כלפי הבורא, והרי היא משווה לכל דבר בעולם צורה מוחשית טבעית, עד כי קשה מאוד להציץ בעדה ולהכיר בה את הרוח המחיה אותה. והנה העולם המציאותי הזה ניתן לו לאדם כדי להשלימו ולשכללו ("השמים שמעם לה' והארץ נתן לבני אדם"). ואף על פי שתיקונו זה של העולם אינו נעשה אלא בדרך הטבע, על ידי גילוי כוחותיה הטבעיים של הארץ — הרי

האספקט הכללי המכוון את המעשים צריך להיות מופנה כלפי מעלה — לשמור את דרכי ה' בבריאה. זוהי בעצם מטרת כל המצוות המעשיות שעל האדם בישראל לקיימן. מצות ציצית באה אף היא להורות, כי המציאות היא בגד, שמשני צדדיו יש עדיין חוטים. שלא נארגו. ואתה בן אדם — אם תארוג ותרקום את הבריאה בכיוון הנכון — תיעשה שותף למעשה בראשית. ובשעת אריגתך ומעשיך — שים עיניך כלפי אותו פתיל תכלת המסמל את המבט לאיך-סוף השמימי. האדם הלובש ציצית בבגדו — מעיד בזה, כי כל מעשיו בעולם. לא להרוס ולהחריב באו, כי אם לבנות ולנטוע, לשם תיקון העולם ברוח היצירה האלקית. (לפי "משך חכמה" לרבי מאיר שמחה מדוינסק).

לא באה דוגמה זו של מצות ציצית, אלא כדי להתוות — מה צריכה להיות הגישה הכללית בהסברת טעמי המצוות לנוער. ללא ספק תביא העמקתו. הנוספת של המחנך, אשר ישתף בה גם את חניכיו — לידי גילוי פרטים נוספים, ואולי אף יעילים יותר מבחינה חינוכית. חשוב הוא העיקר הפידאגוגי: החינוך לקיום מצוות בנוער המתבגר מחייב העמקת ההכרה הדתית, לא על ידי התחמקות ממחשבה אלא על ידי הפנייתה לאפיק הנכון.

(ז) התפקיד האימוציונאלי

התפקיד החינוכי של קניית רגש אינו תופס מקום נפרד בחינוך הדתי, אלא משולב הוא שילוב פנימי ביותר בשני התפקידים הקודמים: התפקיד המעשי והתפקיד הלימודי. בקיום מצוה יש לדאוג מבחינה חינוכית — קודם כל — להתעוררותה של החוויה הדתית. ההודמנות החשובה ביותר לכך נתונה בעת קיום מצות התפילה בבית ספר³.

אולם גם בשעה שאנו ממלאים את התפקיד הלימודי — צריך לעמוד לנגד עינינו התפקיד — לעורר חוויות אינטימיות בנפש החניכים. הגוון הכללי של החוויה הדתית ניתן להגדרה כהרגשת ההתרום מות מעל לתוכן המחשבתי הרגיל. המעסיק את תודעתנו. בשעת ההתרום מות הזאת, ובעיקר בשלביה הגבוהים, מבטו של האדם הוא אחר, הוא מעמיק יותר וחודר לתוך-תוכנה של החוויה, והריחה, כאילו, מגלה את נשמת המציאות. יחד עם זאת יש בתוכן החוויה — הזדהות נפשית עם משהו נעלה ובלתי רגיל. אחת הדרכים החשובות להשגת חוויה מעין זו — גם בעת הוראת המצוה והסברתה (ולא בעת קיומה בלבד) — הריחה הזדהות הנפשית עם קדושי האומה, שמסרו את נפשם על קיום המצוות. לשם כך יש לנצל את כל אותם הסיפורים על קידוש השם של אבותינו בקשר אל קיום המצוות. (המארטיריולוגיה שלנו עשירה מאוד בסיפורים אלה, במיוחד עלולים להשפיע הסיפורים מהזמן האחרון, מסירות נפשם של קדושינו במחנות

3 אין כאן המקום להאריך בעניין זה. השוה את הנאמר בספרי: "פרקים בתורת החנוך" הוצ. ביתן הספר ת"א: על החוויה הדתית — עמ' 79—80; וכן על התפילה שם עמ' 121—125.

הריכוז — להינזר מטריפות ונבילות, ואף לקיים מצוות, כגון מצות ד' מינים וכד' שומה על המחנך לשלב סיפורים אלה בטוב טעם ובצורה חיה ומלבבת בעת הדיון על המצוות. ואם גם אינה דומה החוויה שאנו משיגים על ידי הטעמת סיפור — אל החוויה המתעוררת בקשר אל קיום המצוה עצמה — הרי גם בה אין לזלזל.

* * *

לא נכתבו ראשי פרקים אלה, אלא כדי לעורר את המחשבה על הצורך לגבש את היסודות במיתודיקה לחינוך דתי. מצבו המיוחד של החינוך הדתי בימינו, הן בארץ והן בגולה — מחייב אותנו לכך.